

ŞER'Î BİR DELİL OLMA AÇISINDAN İCMANIN MAHİYETİ HAKKINDA BİR TAHLİL

AN ASSAY ABOUT THE NATURE OF İJMA IN TERMS OF BEING A SHARIA EVIDENCE

Hadi SAĞLAM*

ÖZET: İslâm hukuk bilginleri, icmanın mahiyeti üzerinde birbirinden oldukça farklı görüşlere sahiptirler. Öyle ki çoğunluk icma'yı, aslî şer'î deliller arasında sayarken; bir kısmı da nasların anlaşılmasında, hukukta emniyet ve güveni sağlamada, şer'î delillerden şer'î hükümleri çıkarmada bir "araç ve yöntem" bilgisi olarak görürler. Keza bu bilginler icmanın, içtihat alanını daralttığını, İslâm hukukunun dinamizmine engel olduğunu söylerken; icmayı şer'î deliller arasında sayan diğer bir grup bilginler ise klasik dönem icma anlayışının dışındaki yorumları; bilinçli, hukuk güvenliğini sarsıcı bir mezhep düşmanlığı olarak görmektedirler. İslâm hukuk bilginlerinin icmanın mahiyeti üzerinde bu kadar farklı düşünce üretmelerinin gerekçeleri ne olabilir? Bu çalışmada şer'î bir delil, araç ve yöntem olması açısından icma kavramının mahiyeti hakkındaki yorumların gerekçeleri analiz edilerek bir sentez yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar sözcükler: İcma, Ortak Akıl, Kolektif Şuur, Orta Yol

ABSTRACT: Islamic law scholars have quite different opinions from each other on the nature of ijma. However, so much so that the majority of the islamic law scholars count the ijma among the sharia evidences, some of them see it as an information of "tool and method" to ascertain the sharia provision from the sharia evidences in order to understand nas, ensure trust and safety in law. Also, while these scholars tell the ijma narrows the field of ijtehad and prevents the dynamisms of islamic law, the other group of scholars which count the ijma among the sharia evidences see the comments, except the classical period ijma approach, as conscious, a sectarian hostility as devastating the security of law. What could be the reasons of generating thoughts on the nature of the ijma by the Islamic law scholars? In this study, it is aimed to make a synthesis by analyzing the reasons of comments which are about the concept of the nature of the ijma in terms of a sharia evidence, tool and method.

Keywords: İjma, Concensus, Common Sense, Collective Consciousness, The Middle Way

1. GENEL OLARAK

İcma nedir? İcma'nın mahiyeti hakkında ileri sürülen görüşler neden bu kadar farklıdır? O kadar ki icma'nın varlığı pek mümkün gözükmemektedir. Oysa günümüz İslâm dünyasının ihtilaflarına bakıldığında bu kavramın ruhuna ne kadar da ihtiyaç vardır. Öyle ki klasik dönemde icma'nın mahiyeti hakkında yapılan yorumlara bakıldığında icma adeta dini sabite norm gibi görülmüştür. Bunun yanında nasların içtihat alanında yapılan anlama faaliyetleri de dini sabite norm gibi algılanmıştır. Bu bağlamda klasik dönem icma kavramı hakkındaki yorumların gerekçelerinin analiz edilerek bir sentez yapılması önem arz eder.

İcma kavramının bu şekilde algılanmasının bir dayanağı var mıdır? Bu dayanağın temeli neyi esas almaktadır? Keza icma kavramının içeriğinin doldurulması neden bu kadar farklılık arz etmiştir? İcma kavramı mutlak olarak zikredildiğinde gerçek / kati bir bilgi ve nas değerinde bir kaynak görülüp niçin şeri delillerin üçüncüsü (icmai ümmet) olarak ifade edilmiştir? Bu bağlamda tevatür yolla nakledilen icma, kesin kaynak değerinde görülürken; ahad yolla

* Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuk Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi, hadisaglam1964@hotmail.com

nakledilen icma ise bu kapsamın dışında tutulmuştur. Diğer yandan sarîh ve sükûti icmayı inkar edenler de birbirinden ayrılmıştır.¹

Öte yandan bazılarının göre icma kavramı, Hristiyan dünyasında mezhep anlayışındaki içtihadın mutlak doğru algısını çağrıştırmaktadır. Her ne kadar içtihat prensibinin İslâm kültür algısındaki genel esasları farklı olsa da; taklitçi ruhun hâkim unsurunda bu tehlikenin her zaman var olduğu görülmektedir. İslâm dünyasının zihinsel gelişim sürecinin bir döneminde içtihadın, adeta vahiy kaynaklı ve gerçek doğru algısının bir tezahürü gibi görülmesi içtihat kapısının kapanması gibi algının doğmasına da zemin hazırlamıştır.² Elbette İslâm âlemi bugün de her zamankinden daha çok birlik ve beraberliğe ihtiyaç hissetmektedir. Ancak günümüz dünyasında bilginlerin icma anlayışı buna imkân tanımamaktadır. İslâm hukuk bilginlerinin düşünce üretimi tahlil edildiğinde birbirinden oldukça farklı zaviyeden meseleye yaklaşıtları görülür.

İcma kavramının gelişim seyri dikkatlice izlendiğinde, İslâm hukuk bilginlerinin, nasları anlama, yorumlama ve uygulama açısından yöntemsel olarak zihni çabaları, İslâm kültürünün ürünü olan şura, örf ve içtihat kavramlarıyla yakın ilişkisi olduğu ve bu kavramlarla icmanın tahkimatının yapıldığı görülür. Bu tür yaklaşımlarla icma kavramına yürürlük kazandırılmaya çalışılmıştır. Nasların, icma kavramındaki bu dağınık algılama anlayışı bilimsel bir düşünce ve akıl yürütme özgürlüğü olarak görülse bile hâkim kültürel düşünceye göre bu tür düşünce bir tür sapma olarak algılanmıştır. Bazılarına göre klasik icma kavramına yüklenen manaya karşı yapılan yeni düşünce üretimi dinî ve mezheplere yönelik bir tahribat olarak görülmüştür. Bu bağlamda icma konusunda özgürce düşünce üreten bilim adamları ya tarihsellik ve modernlik ya da Batı kökenli düşüncenin, İslâm bilginlerini etkilemesi olarak görülmüş ve dışlanmışır.

Sonuçta icmanın şer'î bir delil olup olmadığı, icmaya kimin yetkili olduğu,³ klasik icma tanımına göre icmanın fiilen gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hep tartışma konusu olmuştur. Keza icmanın klasik dönem şura ve günümüz meclis kararlarıyla ilişkisi, örf ve âdet, Medinelilerin uygulamasının benzerlikleri hep zihinleri meşgul etmiştir. Klasik dönemlerde icmanın olup olmadığı, olduysa bunların neler olduğu, bu icmanın Mezhepler içi mi yoksa mezhepler üstü mü olduğu, varsa icma bu icmanın değişip değişmeyeceği ve inkârının durumu hakkında örf, içtihat ve mütevatir gibi⁴ benzer kavramlarla ilişkisi ayrı bir komplike durumu göstermektedir. Bu kadar geniş bir sosyal sahayı ilgilendiren icma kavramının sınırlandırılması gerekmektedir. Bundan dolayı öncelikle, konunun anlaşılması için klasik dönem icma kavramının tanımı, bu tanım etrafında yapılan yorumlar, icmanın şer'î delil olması açısından mahiyeti hakkında bir tahlil yapılarak konu sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

1 İslam hukuk bilginlerinin ekseri Sahabenin özellikle sarîh icmamı sübut ve delaleti kati olan icmalarını nas gibi kuvvetli gördüğünden bu tür icmayı inkâr edenlerin hakikati inkâr etmiş olacaklarından küfür kelimesini kullanmışlardır. Sahabenin bir kısmının icma edip diğerlerinin sukut ettikleri icma şekli ise delil olmakla birlikte inkâr eden küfürle itham edilmemiştir. Sahabenin ihtilaf ettikleri bir hükümde daha sonra gelenler bu konuda icma etmişlerse böyle bir icmayı haber vahit kuvvetinde bir hadis-i şerif gibi kabul edilmiştir. Bu tür icma ile amel gerekli olup bu tür habere iman vacip olmayacağına kaildirler. Böyle bir haberin üzerine itikadı hüküm bina kılmamışlardır. Hatta Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in hilafetini inkar edenleri küfürle itham etmişlerdir. Keza cenaze namazının farz-ı kifaye olduğunu inkar edenleri de küfürle itham etmişlerdir. Çünkü bunları inkar etmenin icmayı inkar etmek olduğunu ileri sürmüşlerdir.

2 1. Kur'an'ın nazil olduğu dil olan Arapçayı bilmelidir. 2. Kur'an ilmine sahip olmalıdır. 3. Sünneti bilmelidir. 4. Üzerinde icma' ve ittifak edilen konuları bilmelidir. 5. Kıyasın, bütün özelliklerine vakıf olmalıdır. 6. Hükümlerin hangi maksatlar için verildiklerini bilmelidir. 7. Doğru anlayış ve takdir gücüne sahip olmak 8. İyi niyetli ve sağlam itikat sahibi olmak. 9. Heva ve fık ehli olmamalıdır. 10. Müslüman, Akıl-baliğ, adalet sahibi olmalıdır.

3 Sahabe devrinde icma heyetinin başında yetkililer bulunmaktadır. Bu yetkililerin her biri müçtehitir. Öte yandan müçtehit olabilmek için yetkili olmak gerekmemektedir. Bkz. Dönmez, İbrahim Kâfi, Fıkıh Usulu İncelemeleri, İsam Yayınları, İstanbul 2014, s. 125-149.

4 Mütevatir hadisin icma olup olmadığı konusu da oldukça önem taşıyan bir konudur. Burada senet ve hükme delalet konularını ele alınması gerekmektedir. Hemen her mezhep mütevatir hadisi icma kapsamında değerlendirirken; farklı görüş beyan edenler de bulunmaktadır.

2. İCMA KAVRAMININ TANIMI

İcma lügatta, “*ittifak etmek, görüş birliğine varmak, karar vermek / karar almak*” gibi anlamlara gelmektedir.⁵ İstilah olarak ise icma'nın tanımını yapan usulcüler genellikle icma'yı “*Hz. Peygamber'in vefatından sonra herhangi bir asırda İslam müçtehitlerinin ameli bir meselenin şer'i hükmü üzerinde ittifak etmeleridir*” şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanıma göre bir icma'nın gerçekleşme şartları, Hz. Peygamber'in vefatından sonra olmalı, icma edenler Müslüman ve müçtehit olmalı, icma sayılacak konuda fikir birliği olmalı, icma şer'i bir hüküm hakkında olmalı gibi esaslar getirilmiştir. Usul hukuku alanında çalışma yapan İbrahim Kafi Dönmez icmayı; “*İslâm bilginlerinin dinî meselelerin hükümleri üzerinde fikir birliği etmelerini ve bütün Müslümanların ortaklaşa benimsedikleri dini hükümleri ifade eden şer'î delil*” olarak tanımlamıştır.⁶

Bu tanımlara bakıldığında icma, ancak Hz. Peygamber (sav)'in vefatından sonra onun *ümmetinden ve bütün müçtehitlerin*, şer'î bir hüküm hakkında *fikir birliği yapmasıdır*. İcma kavramının tanımı ve dayanağındaki “**ümme ve müctehid**” kavramları bu *ittifak ve ihtilafın* ana esasını oluşturmaktadır. Bu durumda klasik eserlerdeki icmanın, eskilerin deyimi ile “*efradını cami ağyarını mani*” bir tanımı yapılmamıştır. Bu bağlamda icmanın icrasında *neden, niçin ve nasıl* soruları sorulmaksızın hüküm kurulduğu da görülmektedir. Bu nedenle icma konusunda teorik ve pratik uygulama farklılıkları doğmuştur. Teorideki durumun çoğu kez pratiğe yansması da mümkün olamamıştır. Bu tanımdan hareketle kimi bilginler, sahabe'nin, **Medinelilerin** ittifakını icma sayarken; kimisi aksi görüş beyan etmişlerdir. Bilindiği gibi İslâm bilginleri, Peygamberin vefatından sonra nasları anlamada, şer'î delillere dayanarak bireysel ve kolektif *ıctihat yöntemlerinin*⁷ *en verimli ve tükenmezlerinden* biri olan icma ve kıyasa sığınmışlardır. Peygamber (sav)'in vefatından sonra otorite boşluğunun doğması sebebiyle bu boşluğun doldurulması anlamında ümmetin birliğini sağlamada kuvvetli bir otorite aramışlardır. Çünkü sosyal hayat boşluk kabul etmez. İşte bu yöntemlerle hukuk güvenliği ve İslâm hukukunun dinamizmini sağlamışlardır. Bilginlerin bu icma tanımdan vardıkları temel ilke, icmanın esasının, ittifak-ortak akıl olduğudur. Bu bağlamda icmanın kaynak veya yöntem bilgisi olmasının hükmü konusunda esas alınan hukuki dayanağı nedir?

3. İCMANIN ŞER'İ DAYANAĞI

İcmanın hukuki dayanağı **Kur'an ve Sünnettir**.

1.2. Kur'an'da İcma

Kur'an Kerim'de; ...“*Siz de ortaklarınızla birlikte icma edin...*”⁸ ayetinde geçen “**ecmiu**” kelimesi “*karar vermek*” anlamına gelmektedir. Keza Kur'an; “*Kim, kendisine hidayet besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarırsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız...*”⁹ buyurmaktadır. Öte yandan Kur'an; “*Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık...*”¹⁰ buyurmaktadır. Temel esasları belirlenmiş yani sübut ve delaleti kati olan alanların dışında hüküm kurmada adeta orta direkt anlayışını yansıtmaktadır.

5 Pezdevi, II, s. 946.

6 Dönmez, İbrahim Kâfi, “*İcma*”, **DİA**, XXI, s. 417-431.

7 Karaman, Hayrettin, *İctihat*,

8 Yunus 10/71.

9 Nisa 4/115.

10 Bakara 2/143.

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan **ulu’l-emre** (idarecilere) itaat edin. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir”¹¹ buyurmaktadır. Keza Kur’an; “Hâlbuki onu Peygambere ve içlerinden **yetki sahibi kimselere** götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi...”¹²

İcma konusunda genellikle hukukî dayanak olarak ileri sürülen naslar bu ve benzerleridir. Bu naslardan görüleceği üzere icmaya doğrudan değil dolaylı olarak atıfta bulunulmuştur. İçtihat alanlarında birlikte karar vermenin hüküm kurmada daha sağlıklı olacağına işaret etmektedir.

1.2. Sünnette İcma

Sünnet; “Benim ümmetim hata üzere birleşmez”.¹³ “Allah ümmetimi dalâlet üzerinde toplamaz”¹⁴ “Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir.”¹⁵ “Allahtan, ümmetimin sapıklık üzerinde birleşmemesini istedim, bana istediğimi verdi.”¹⁶ “Ümmetinden bir topluluk kıyamete kadar hak üzere ona yardıma devam edecektir. Onlara muhalefet eden onlara zarar veremez”¹⁷ gibi hadislerdir. Cumhura göre bunlar **lafzen mütevatir** olmasa bile içerdiği anlam açısından **manevi mütevatir** sayılmıştır. Müçtehitlerin, ümmeti temsilen üzerinde ittifak ettikleri konu ümmetin genel hükmü gibi kabul edilmiştir. Çünkü âlimler ümmetin temsilcileridir. Bu hadisler müçtehitlerin ittifakının hak ve doğru üzerinde olacağına delili sayılmaktadır.

Öte yandan klasik usul kaynaklarına bakıldığında geliştirilen icma teorisinin temelinin *ümmetin hatadan korunmuşluğu* esasına dayandırıldığı görülür. Ancak Hz. Peygamber (sav)’in “Allah ümmetimi dalalet üzerine toplamaz” hadisi ümmetin hiç bir hata yapmayacağı anlamına gelmemektedir. Bu hadisin gayesi ümmetin hakkaniyete isabet noktasında orta yolun takibinin daha sağlıklı olduğu vurgusuna yöneliktir. Ortak akıl kâmil ve olgun akıl olacağından hakkaniyeti bulma açısından ebetteki bu akıl bireysel akla tercih edilmelidir. İcma kavramı, klasik eserlerde genellikle yukarıda verilen naslarla ilişkilendirilmiştir. Kur’ân ve Sünnette icmanın hukuki dayanağını belirttikten sonra bu naslar bağlamında, icmanın aslı şer’i bir delil olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir.

4. HZ. PEYGAMBERDEN SONRA İCMA

4.1. İcmanın Meşruiyetine İlişkin Görüşler

İslâm usul hukukunda nasların hükme delâleti konusu önemli bir konudur. Naslar, hükme delâleti açısından kati olabileceği gibi zannî de olabilir. Keza kati nasların bile manaya delâletleri, bazen lafzi manaları aşılarak amaca yönelik bir mana belirlenmiştir. İslâm hukuk bilginlerinin bazıları, nasları kendilerinin daha doğru anladıklarını ve dinin hakiki tarafını kendi yorumlarının teşkil ettiğini âdeta Allah’ın adına iddia etmişlerdir. Bu bağlamda icma’nın

11 Nisa 4/59.

12 Nisa 4/83.

13 İbn Mace, *Fiten* 1.

14 İbn Mace, *Fiten* 8.

15 Ahmet b.Hanbel, I, 379.

16 Ebu Davut, *Fiten* 1, no:4252-4253; *Geniş taf. Bkz. Dönmez, İbrahim Kafî; Usul-Fıkh, s. 110*

17 Ebu Dâvud, *Fiten* 1, 4252; Tirmizî, *Fiten* 51, 2229; İbn Mâce, *Mukaddime* 1, 10, *Fiten* 9, 3952; Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, 5/278, 279.

meşruiyet kaynağını da naslarla temellendirmeye çalışmışlardır. Bu şekildeki ön yargılarını dini naslara söyleterek dini hukuki hükümlerin meşruiyet kaynağını oluşturmaya çalışmışlardır. Böylece hem kendilerini hem de müçtehitlerin icma ettikleri konuları garanti altına almışlardır. Daha sonra bazı bilginler ise bu bireysel ve toplu içtihatları nas konumunda algılamışlardır. İslâm'ın vahiy gibi asli kaynaklarına kendi değer yargılarımızı da katmış olabiliriz. Bu durum İslâm dünyasının bulunduğu fikri seviyeyi göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle icma algısında ütöpik ve idealist bir teoriden öteye gidilememiştir. İcma kavramına realite ve fiili uygulamalardan uzak bir anlam yükleme onu teoride kalmaya mahkûm etmiştir.

İslâm dininin tevhit ruhunda var olan birlik / icma ilkesinin, dini hukuki hükümlerin icrasında aranması gerekmez. Değişmez doğrular üzerindeki ittifak bir ilkedir. Bu ilkelerin korunması bir itikadî ve dini sorumluluktur. Bu değerler Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar sıratı müstakim yolu üzerindeki ana sabiteler olarak kabul edilir. Kur'an'ın ifadesiyle bu tür sabitelere beyyine denilmektedir. Bunlar kıyamete kadar Hanif dininin temel ve değişmez esaslarıdır.

Nasların **icthâh** alanında yapılan anlama faaliyetleri terminolojik olarak hangi kavramla ifade edilirse edilsin (**kıyas, istihsân ve istislâh gibi**) bunlara gerçek bilgi değeri atfedilmemelidir. Bilginlerin iyi niyetle ve hakkaniyete dayalı zann-ı galip üzere gerçek bilgi statüsünde hüküm inşa etmeleri ancak bu alandaki *bireysel ve toplu içtihatların* ihtiyaçları karşıladığı ölçüde bir değer ifade eder. İcma ve kıyas gibi içtihatlar, bir tür yasal düzenleme olduklarında ümmeti bağlamaktadır. Aksi takdirde İslâm'ın en önemli dinamizm kaynağı olan içtihat alanı dondurulmuş, tevkifi alana sokulmuş olur ki bu durum İslâm kültürünün temel değerleriyle ve yürürlüğü ile çelişir.

İcmayı aslî deliller arasında kabul eden bilginlere göre icma mutlaka şer'î bir delile dayanmalıdır. Bu durumda ise icmanın müstakil bir kaynak olamayacağı açıktır. Diğer bir ifade ile icmanın dayanağı Kitap veya mütevatir sünnet gibi kesin bir şer'î delil ise icma müstakil bir delil olmayıp hükmü tekit ve tahkim edici bir hüccet kabul edilir. Bu tür icma sübut ve delâleti kati (*namaz, oruç ve zekât gibi*) şer'î değerlerin korunması gayesine yöneliktir.

Öte yandan icmanın dayanağı *haberi vahid* ve *kıyas* gibi zanni bir delil ise icmanın müstakil bir hüccet olup olmadığı tartışmalıdır. İcmanın genel kabul görmüş bireysel içtihattan daha kuvvetli olduğu kuşkusuzdur. Bu durumda icma, sosyal siyaset alanında bireysel düşünce hâkimiyetine karşı geliştirilen bir yöntemdir. Hiç kuşkusuz icma bireysel içtihattan bağlayıcılık ve güvenilirlik açısından daha kuvvetlidir. Sonuçta bu tür icmanın içtihadın tahkim edilmiş bir çeşidi olarak görülmesi daha isabetli gibi gözükmektedir.

Peygamberimizin vefatından sonra teorik olarak Şia'da ehl-i beytin *masum imam* fikri hâkimken; ehl-i sünnetin de *ümmetin yanılmazlığı* fikrinde yoğunlaştığı görülür. Bu da bir yönüyle Peygamber (sav)'in vefatından sonra toplumsal otoritenin sağlanması gayesine yönelikken; bir yönüyle de bundan sonra Peygamber ve nebi gelmeyeceğinden, Peygamberin ümmetine *şahit olduğu gibi* ümmetin de gelecek nesillere şahit olmasının gereğidir. Bu da masumiyet karinesinin ümmetin yanılmazlığı ilkesinde tezahürünün bir sonucu olsa gerektir.

Usul-ü fıkıhtaki anlamıyla icma kavramı naslarda doğrudan yer almamakla birlikte icma kavramına dolaylı olarak atıfta bulunulmuştur. İcma konusundaki ihtilafın kaynağı bilginlerin onu doğrudan veya dolaylı naslara dayandırma düşünceleridir. Bu durum müçtehitler arasındaki pek çok tartışmadan da anlaşılabilir. Nitekim Gazalî gibi bazı bilginler ayetlerde geçen icma kavramının bu anlamda icma olmadığına vurgu yapmıştır. İcma kavramının tanımı ve dayanağındaki "**ümmet ve müctehid**" kavramları *ittifak ve ihtilafın* ana esasını oluşturmaktadır. Bu yüzden bir kısım bilginler icmayı kabul etmemişlerdir. İcma kavramı hakkında yapılan tanımları esas alan bilginlerin bazıları "**müçtehitlerin ittifakı**" kavramı yerine "**ulu'l-emr**" kavramı koyarken; bir kısmı da Müslümanların / ümmetin icmasının esas alınmasının gerektiğini

ileri sürmüşlerdir. Bilginlerin icma kavramına yükledikleri manalara göre anlam verdikleri anlaşılmaktadır. İcmanın hatadan uzak olması savına dayananlar “*ulu'l-emrin*” icmasının hatadan hali olmayacağından hareketle bütün müçtehitlerin ittifakının aranması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ilişki adeta mütevatir veya ahad hadisler arasındaki sübut ilişkisine benzetilebilir. *Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi buna karşı çıkan bilginler icmanın tanımının eksik olduğunu, icmadaki ittifakın ayetteki “ulul emir” ile sınırlanmasının daha doğru olacağını ifade ederlerken diğer grup ise icmayı ulul-emre indirgemenin icmanın kuvvet derecesini azaltmak olacağına kaidirler.*

İcmayı hüccet sayan bilginlerin ekserisine göre, icma konusunda en kuvvetli delil sünnette yer alır. Malum olduğu üzere bu konu ümmetin hata veya dalalet üzerine birleşmeyeceği ve cemaatten ayrılmamanın gerekliliği konusundaki ahad hadislerle sınırlandırılmıştır. Bu hadislere *ümmetin hata üzere birleşmeyecekleri* anlamı verilmektedir.

Hâlbuki ümmetten her bir kişinin içtihadında hata etme olasılığı olduğu gibi bütün müçtehitlerin veya ümmetin de hata etme olasılığı her daim mümkündür. Bu bağlamda kendisi zan üzerine kurulmuş olan yapının varlığının tartışılması da doğaldır. Bunun içindir ki bir kısım bilginler icmanın ve icma edilen konuların da olmadığını iddia ederlerken; bir kısım bilgin ise bunun aksi görüş içerisinde dirler. Yıkıcı olan, birinin diğer görüş sahibini neredeyse din dışılığa iterek fikirlerden çok kişilerin ta'n altında bırakıldığı sübjektif değerlendirmelere imkân verilmesidir. Bu ihtilafın kaynağı vahyi deliller ile ictihadî delillerin hiyerarşisi noktasında yatmaktadır.

4.2. İcmayı Kabul Eden ve Etmeyenlerin Gereçleri

İcmanın Hz. Peygamberin vefatından sonra Sahabe döneminde genellikle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminde gerçekleştiği kabul edilir.¹⁸ Çünkü bu dönemde icmaya katılacak sahabe fakihlerinin sayısı belliydi ve bir araya gelmeleri çok kolaydı. Nitekim bu iki halife zamanın da pek çok mesele fakihlerin icmasıyla kabul edilmiştir. Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. Örneğin; “Kuranın Mushaf haline getirilmesi”,vb. Bu dönemde bu türden bir icma fikrinin doğması tabii bir durumdur. Ancak Hz. Osman döneminden sonra icmanın meydana gelmesi daha da zorlaşmıştır. Dolayısıyla İslam topraklarının büyümesi ve İslam âlimlerinin uzak beldelelere gitmesi, bir araya gelinip icma yapılmasını imkânsız hale getirmiştir. Yukarıdaki bu tabii dönemin değişmesi sonucu icma tanımının realite ile uyuşmadığından olacak ki icma tanımını Mutezile, Şia ve Hariciler kabul etmemişlerdir. Bunlara göre icma istibdattan uzak ve müçtehidin konu hakkında görüşünün mutlaka bilinmesi gerekmektedir. Bunun da gerçekleşmesi tabii şartlar değiştiğinden mümkün olmadığını ileri sürerler. Bu ekollere göre bir konu naslarda sübut ve dalalet yönünden kat'i ise başka bir delile zaten gerek yoktur. Bu durumda icma, konu hakkında bir delil değil tahkimat kabilinden bir dayanaktır. Şayet icmanın dayandığı delil zanni ise bunun üzerinde icma edilemez. Böyle bir icma katiyet ifade etmez. Öte yandan sayıları çok ve tabiatları farklı müçtehitlerin aynı fikir üzerinde ittifak etmeleri de imkânsızdır. Nitekim mezheplere ait fıkıh kitaplarında yer alan ve “*bu hüküm icma ile sabittir*” şeklindeki ifadeler ya müçtehitlerin çoğunun ittifakıdır ya da o mezhebe ait âlimlerin ittifakıdır. Şiaya göre Sünni ekolünün icma anlayışını belirleyen amilin siyasidir. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekri kendi yerine imamlık yapmasını istemesi ve arkasında namaz kılması, Hz. Ebubekir'in halifelığı hususunda tasarruflarına meşruiyet kazandırmak için icma delilini ortaya attıklarını ileri sürerler.

¹⁸ Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in ittifaklarının icma olacağını ileri sürülmüştür: “*Benden sonra gelen Ebu Bekir ve Ömer'e uyun.*” (Tirmizî, Menakib, bab. 16-37, hadis no. 3662, 3805; İbni Mace, Mukaddime, bab. 11, hn. 97; Cumhur ulema bu hadis-i şerifin de, “Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in izlerinden gidilecek birer önder olduklarını ifade ettiğini, onların ittifaklarının icma sayılacağına delalet etmediğini” belirtmiştir.

H. Ebu Bekir'in halifeliği üzerinde ümmetin icmanın varlığından hareket ettiklerini, icma kavramının bu iddiadan doğduğunu, Kur'an ve Sünnette buna dair delillerin, Sünnilerin bu iddiasını ispat etmekten uzak olduğunu ileri sürerler. Bu sebeple icma, bizzat delil olmayıp delili ortaya çıkaran araçtır. Günümüzde haberleşme vasıtalarının fevkalade gelişmiş olması, ilmi toplantı ve çalışmalarından haberdar olma imkânının çoğalmasa sebebiyle icma'nın daha da kolay meydana gelebileceği; yani tespitinin kolaylaştığını düşünen hukukçular da vardır. Görüldüğü gibi Nazzam, Haricilerin ve Şiânın bir kısmı icmayı kaynak olarak kabul etmemişlerdir. Bu ekoller, Muaz bin Cebel hüküm verirken icmayı zikretmemesini ve Nisa süresi 59. ayeti "*bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah ve Rasulüne götürün*" ayetini delil göstermişlerdir.

İbn-i Hazm, Ahmed b. Hanbel'in, "*kim icma iddiasında bulunursa o yalan söylemiştir*" mealinde icmanın imkânsızlığını çağrıştıran bir söz söylediğini oğlu Abdullah b. Ahmed b. Hanbel kanalıyla nakledilir. Bir kısım usulcüler İmam Ahmed'in maksadının sahabe devri icmasıyla değil, sonraki kuşakların icmasıyla ilgili olduğunu söylerler. Bazıları da Ahmed b. Hanbel'in icmayı reddetmediğini, sadece icma iddiasında geliş güzel davranılmaması yönünde bir hassasiyet telkin etmek istediğini ileri sürmüşlerdir. Şu var ki, genellikle Hanbeli usulcüler de diğer mezheplerde olduğu gibi icmayı sadece sahabe asrına hasretmez, bütün asırlarda oluşması mümkün bir hüccet olarak bağlayıcı sayarlar. İcmanın tahakkukunda sahabe asrıyla sonraki asırları birbirinden ayırma eğilimi **İmam Şafii'de** de gözlemlenmektedir. O da belli bölge fakihlerinin (hâssa) fikhî ittifaklarının/icmalarının olduğunu kabul etmekle beraber bütün âlimlerin (âmme) açık katılımıyla gerçekleşen icmanın sadece sahabe asrına has olduğunu ileri sürmektedir. **Şafii** usulcülerden **İmam Cüveynî** de sahabe asrından sonra zannî fikhî meselelerde, âlimleri bir araya toplayacak sebeplerin olmaması halinde icmanın kolayca vaki olabileceğini düşünenleri ne dediklerini bilmemekle eleştirmektedir. Ona göre icmaya konu olmuş hususların çoğu Allah Resulü'nün sahabesi döneminde, onlar bir arada ya da birbirlerine yakın iken gerçekleşmiştir. Daha sonraki dönemlerde icmanın vaki olduğunu söylemenin isabetli olmayacağına kaidirler.

5. İCMA KAVRAMININ AMACI

Bilindiği gibi İslâm hukukunun vahiy ve içtihat gibi iki ana kaynağı bulunmaktadır. Bu bağlamda nasları anlama faaliyetlerine araç ve amaç, kaynak ve yöntem cihetiyle bakılması da gerekmektedir. Öyle ki naslarla akıl arasındaki dengenin ve toplumsal otoritenin kurulması ancak bu yöntemle sağlanabilir. İcma kavramının amacı, nasların daha doğru anlaşılması için *bireysel* veya *ortak aklın* fiili yaşamaya müdahil kılınmasıdır. Bir örnekle durumu somutlaştıracak olursak âdeta kimya bilimindeki H₂O diye ifade edilen bileşim gibi bir birliktelik söz konusudur. Âdeta iki hidrojen *Kur'an ve Sünnet*, bir oksijen ise *aklı* temsil eder. Görüldüğü gibi suyun oluşumu iki hidrojen ve bir oksijenden meydana gelmektedir. Âdeta kâinatın ve insanlığın âbî hayat bu esasa dayanmaktadır. Keza İslâm dininin yürürlüğü de vahiy ve içtihat gibi iki ana esasa dayanmaktadır. Şayet araç ve amaç iyi fark edilemezse, vahiy anlama ameliyesi olan araçlar kendini vahyin kaynağı gibi görmesine neden olabilir. Vahiy kaynaklı nasların kâmil ve olgun akıl tarafından yorumlanması ve pratiğe hâkim kılınması, Kur'an'ın yaşanılan hayata müdahil kılınmasını gerekli kılmaktadır. Bu alanda yapılacak yorumların önlenmesi Kur'an'dan uzaklaşmak veya hayatta boşluk bırakmak anlamına gelebilir. Bu da Kur'an'ın hayata müdahalesinin değersiz kılınması anlamına gelmektedir ki hiçbir Müslüman bunu arzu etmez.

Bilindiği gibi usul esastan önce gelmektedir. Nasları anlama melekesi kazanmış bilginlerin yorumlarında isabet veya hata etme imkânları her zaman mevcuttur. Bilginlerin kendi anlama çabalarının gerçek doğru bilgi gibi algılanması ne kadar acıdır. Bilginlerin yaptığı zann-ı galip içtihatlar kendisi ve ona katılanlar için gerçek bilgi gibi algılansa da bu durum yerine göre dinin rahmet ve evrenselliğine belki de hakkın hâkimiyetine engel oluşturabilir. Çünkü zamanın ve şartların ortaya çıkardığı merhaleler her daim farklılık arz edip tekâmül halindedir. Her çağın

ihtiyaçları nasların ışığında ancak böyle giderilebilir. Bu bağlamda İslâm hukukunun *vahyi kaynakları* ile bu kaynaklardan *hüküm çıkarma metodlarını* daha yakından analiz edebilmemiz için icma kavramının mahiyeti üzerinde durmamız gerekmektedir.

6. İCMA KAVRAMININ MAHİYETİ

Daha önce ifade ettiğimiz gibi İslâm hukuku metodolojisi (usulü'l-fıkh) kitaplarında *icma*, Hz. Muhammed'in (sav) ümmetinden olan müçtehitlerin, onun vefatından sonraki herhangi bir asırda hukukî bir hüküm hakkında ittifak etmeleridir.¹⁹ İcmâ, sahabe döneminde, halifenin başkanlığındaki şurânın hukukî bir mesele ile ilgili kararı ile oluşurken²⁰ (*yani bugün ki Bakanlar Kurulu Kararı, Kanun Hükmünde Kararname ve tüzükler gibi*), bu dönemden sonra farklı bir alana kaydırılmış ve herhangi bir asırda bütün İslâm müçtehitlerinin herhangi bir hukukî hüküm üzerinde ittifak etmeleriyle oluşacağı kabul edilmiştir.²¹ İcmânın delil oluşu, Peygamber (sav), “*Ümmetim yanlış üzerinde birleşmez*”²², “*Mü'minlerin iyi ve hoş gördüğü şey Allah indinde de iyidir*”²³ anlamındaki hadislere dayandırılır.

İcmânın fonksiyonu başlangıçta daha çok mevcut hükümleri (*namaz, oruç, zekât gibi*) tahkimat kabilinden korumaya yönelikken daha sonra çoğu kez icma mezhep içinde ittifak vaki olduğunu veya cumhurun görüşünün o istikamette olduğunu ifade için kullanılmıştır.²⁴ Ayrıca İslâm'da içtihat serbestisi bulunmakla beraber, gerek dini yaşantının kendi içinde tutarlılığının, gerekse yargı birliğinin sağlanması amacı ile bilimsel tartışmalar ve kazai uygulamalar ışığında doğruya en yakın içtihadın belirlenmesi için çaba sarf edilmiştir. İşte bu yönde yapılacak sistemli bir çalışma ile büyük çoğunluğun görüşü sağlıklı bir biçimde ortaya çıkarılabilirse icma müessesesinin temelindeki düşünceden yararlanılmış olur.

İcmâ, günümüzde bir yasanın boşluklarını dolduran ve bağlayıcı güçte yeni bir hukuk kuralı meydana getirdiği için yürürlük kaynağı olarak kabul edilen modern hukuktaki “*İçtihadı Birleştirme Kararı*” arasında bir benzerlik vardır. Modern hukukta (*Türk Medeni Kanunu I. Md.*), “*hakkında kanuni bir hüküm bulunmayan bir konuda hâkimin örf ve âdete göre hükmetmesi, örf ve âdet de yoksa kendi içtihadıyla konuyu hükme bağlaması*” hususu yer aldığı gibi İslâm hukukunda da hakkında Kitap ve Sünnette hüküm bulunmayan bir konuda kendi içtihadıyla hüküm verme *yetki ve görevi* hâkime verilmiştir. Nitekim modern hukuka göre eğer bir konuda içtihadı birleştirme kararı varsa hâkimin buna uyma zorunluluğu olduğu gibi İslâm hukukuna göre de icmanın varlığı durumunda kadının bu icmaya uymak zorunda olduğu kabul edilmiştir.²⁵ Görüldüğü gibi *icma ve içtihadı birleştirme kararı*, kurallar arası hiyerarşik sıralama

19 Bazı kaynaklarda farklı kelime ve tabirler kullanılmışsa da bu tarif, icmânın özünü dile getirme açısından en uygun tarif olarak kabul edilmektedir. Geniş bilgi için bkz Âmedi, Seyfeddin, *el-İhkam fi Usulî'l-Ahkâm*. Daru'l-Marife yay. Beyrut. I, s. 199; Fahreddin. *el-Mahsul fi İlmi Usulil-Fıkh. Farazdak matbası Yayınları, Riyad ts, II, s. 20*; Buhari, Abdülaziz, *Keşfü'l-Esrar an Usulî'l-Bezdevi*. Daru'l-Kutubi'l-Arabî yay. Beyrut. III, s. 227; Şevkânî, Muhammed, *İrşadü'l-Fuhul ila Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usul*, Mustafa el-Halebi matbaası Yayınları. Kahire. s. 71; Gazâlî, Ebul Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa fi ilmi'l-Usul*, Beyrut ts, I, s. 173; Şa'ban, s. 91 **Türk Hukuk Lügati**, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Başbakanlık Basımevi yay. 4. Baskı Ankara 1998. İcmâ mad. s. 141.

20 Peygamberin vefatından sonra kimin halife olacağı konusunda sahabe arasında ihtilaflar çıktı. Toplumda etkinliği olan kişiler arasında yapılan istişare ve tartışmalardan sonra Hz. Ebubekir'in halifeliği icmâ' ile kabul edildi. Hz. Ebubekir'in hilafeti döneminde –Peygamberin döneminde olduğu gibi- zekât, devletin görevlendirdiği kişiler tarafından toplanırdı. Bazı zenginler zekât vermeyince Hz. Ebubekir, bunlardan zekâtın zorla alınması ve gerekirse bunlarla savaşmak gerektiğine dair düşüncesini dile getirdi. Başta Hz. Ömer olmak üzere bazı sahabeler buna karşı çıktılar. Ama yapılan istişare ve görüşmelerin sonunda Hz. Ebubekir'in düşüncesi icmâ' ile kabul edildi. Bkz. Şa'ban, s. 101-102.

21 Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, Üçdal Yayınları, İstanbul 1966 s. 341.

22 İbn Mâce, *Fiten*, 8.

23 Ahmed b. Hanbel, I, 379.

24 Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, s. 284–289.

25 Tanrıverdi, Hasan, “İslâm Hukukundaki “İcmâ” ile Modern Hukuktaki “İçtihadı Birleştirme Kararı” Arasında Bir Mukayese”, *Akader Dergisi*, Mart 2004, s. 1-15.

ve bağlayıcılık konularında benzer konumdadırlar. Bu bağlamda icmanın hükümlere delâleti kafî veya zannî olabilir. İcma, normlar hiyerarşisinde nassa (*Kur'ân ve Sünnete*) aykırı olamayacağı gibi nassın bulunmadığı yerde, İslâm hukukuna dinamizm sağlayan metotlardan biri olarak kabul edilir.

7. MODERN DÖNEM İCMA TARTIŞMALARI

Modern dönemde icma konusu hakkındaki görüşler birbirinden oldukça farklıdır. Bir grup bilgine göre bu şekilde icma pratikte imkânsızdır. Diğer grup bilginler ise icma iddiasını bir istismar aracı olarak görürler. Bu bilginlerden biri Hallaf'tır. *Hallağ insanların kendi başlarına icmaya varamayacağını düşünmektedir. Ona göre icmanın oluşabilmesi için siyasi otoritenin müdahalesi gerekir. Kimin müçtehit olduğunu tespitten tutun da icmaya konu olan meselenin müçtehitlere arz edilip tek tek her birinin görüşlerinin alınmasına varıncaya kadar süreci devlet yetkililerinin tertip ve takip etmesi gerekir. Ancak bu şartlarda bütün müçtehitlerin ittifakından emin olunabilir.* Hallaf, sahabe dönemi de dâhil tarihte hiçbir ittifakın bu özellikleri taşımadığını, dolayısıyla klasik icma tanımlarında resmedildiği gibi bütün müçtehitlerin bizzat içinde olduğu bir icmanın vuku bulmadığını ileri sürer. Ona göre ilk iki halife döneminde vuku bulduğu söylenen icmalar o an orada hazır olan sahabelerin ittifakından ibarettir. Bu da tek tek ilgili sahabelerin görüşünden çok orada toplanan sahabe grubunun istişaresini yansıtmaktadır. İcmanın vukuu konusunda modern dönem ilk usul-i fıkıh yazarlarından biri olan Muhammed Hudarî'de Hallaf'ın görüşüne paralel mülâhazalara sahiptir. Bilindiği gibi icmanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda İslam hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Çoğunluğa göre; böyle bir icmanın gerçekleşmesi mümkündür ve fiilen de gerçekleşmiştir. Sahabe devrinde yapılan icmaları örnek göstermişlerdir. *Nineye mirastan altıda bir pay verilmesini örnek gösterirler.*

8. İCMA OLDUĞU SÖYLENEN KONULAR

Klasik fıkıh kitaplarında pek çok meselede icmanın varlığı hakkında doktriner malzeme bulunmaktadır. Örneğin; nass veya icma ile bildirilen bir haramı inkârın ve dört mezhebin icmainsin inanmayanın kâfir olduğu, ibadetlerin imandan parça olmadığı, namazı terk etmenin hükmü hakkında icmanın hâsıl olmadığı, Kütüb-i Sitte'deki hadis-i şeriflerin hepsinin sahih olduğu, 'Kâinattaki her şey, sonradan yaratıldı.' bunu inkâr edenin kâfir olduğu, keramet hak olduğu, cemaat ile yirmi rekât teravîh kılmanın sünnet olduğu, yayılan bid'atin kötülüğünü müslümanlara duyurmanın farz olduğu, müt'a nikâhının haram olduğu, ilk iki büyük halifenin halifeliklerine sahih değil demenin küfür olduğu, dört büyük halifenin üstünlükleri halifelik sırasına göre olduğu, Kabr-i şerif'te, Rasulullah'tan yardım istemeyi inkârın, sahabenin icma'mı inkâr olduğu, Kur'an-ı Kerim'in bir harfini bile değiştirmenin veya musiki aletleri ile okumanın haram olduğu, bugün mevcut olan Mushaf'tan başkasını okumanın haram olduğu, namazda ayakta, âyetleri Arapça'dan başka dil ile okumanın caiz olmadığı, cemaatle namazı terk etmeyi âdet edinmenin günah olduğu, kadınların başlarını açmalarının haram olduğu, dört mezhepten birine uymanın vacip olduğu, dört mezhebi birleştirip bir mezhep haline getirilemeyeceği, dört mezhepten birine uymayanın, bid'at ehli olup Cehenneme gideceği, nineye mirastan altıda bir pay verilmesi, Kur'an'ın toplanması, müellefe-i kuluba zekâtın verilmemesi, Hz. Ebubekir'in halife seçilmesi, beş vakit namaz, ramazan orucu, cünüplükten gusletmek, zinanın, içkinin ve zevatul-meharimden olan akrabalarla evliliğin haramlığı, abdest, cenaze namazının farz-ı kifâye olduğu, kadınlara cuma namazı farz olmadığı, özel durumlarında kadınların oruç tutamayacağı gibi pek çok konuda icmanın varlığı iddia edilir.²⁶

26 İcma edilen konular hakkında klasik eserlerin hemen hepsinde ilgili bölümlerde icma edilen konuları bulmak mümkündür. Biz bunlardan bazısını burada zikretmeyi uygun bulduk. İcma vardır denilen konuların bir kısmı naslarda açıkça beyan edilmiş namaz, oruç, zekât gibi tahkimat kabili icma anlayışı bulunurken; bir kısmı ise içtihat alanında ortak aklın işletilerek mezhep içi veya mezhep dışı icma alanlarından oluşmaktadır. İkinci kısım icma anlayışı

9. İCMA HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN DEĞELERLENDİRİLMESİ

Görüldüğü üzere icma esasta, toplumsal iradenin yansıması şeklinde başlayıp zamanla toplumlar üzerinde bir baskı ve otorite kurumu haline gelmiştir. Bu otorite ve hâkimiyet, Peygamberin vefatından sonra Sahabe uygulamaları ve bazılarına göre Medinelilerin örfü kabul edilirken; Sahabe sonrası toplumsal otorite ise kurucu müçtehit imamlarla sağlanmıştır. Daha sonra ise bu otorite müçtehit âlimlerin, toplumsal iradenin temsilcisi olmasıyla günümüze kadar devam ettirilmiştir.

İcmanın aslî bir delil mi yoksa bir yöntem mi olduğu konusu ilk dönemlerden beri tartışıla gelmiştir. Klasik bilginlerin ekserisi icmayı, aslî kaynaklar arasında ve üçüncü delil sayarlarken; bir kısım bilginler ise icmayı nasların hitabının anlaşılmasında ortak bir içtihat birliği (*icthadi birleştirme kararı*) bir yöntem ve metot olarak görmektedirler. Bir kısım bilginleri ise icmanın kesin delile dayanması gerektiğini, bu anlamda icmanın nasları korumaya yönelik olduğunu, kıyas ve maslahat gibi zanni delile dayanan ittifakın ise hatadan uzak olamayacağı görüşünü benimsemektedirler. İcmânın senedinin katî ve zannî diğer bir ifadeyle mütevatir ve ahad oluşuna göre icmaya hüküm değerini atfetmişlerdir.

İcma yapmak için bir yetki sorumluluğu olması gerekmektedir. Ulu'l emir tarafından yetki verilmiş olanların bir mesele hakkındaki ortak kararına icma denilmesi ilk dönem Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanında gerçekleştiği görülür. Bu tür icma bir yetki sorumluluğu olup icma yapma yetkisi bulunan kişilerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu durumda icma yapma yetkisini sadece müçtehitlere ait görenler ile tüm ümmete ait görenler bulunmaktadır. Naslarda icma için delil olabilecek lafız veya mana ilişkisi bu nasları anlama ve yorumlama farklılıklarına göre değişmektedir. Hiç kuşkusuz icma yapacak olmanın ön şartının müçtehit olması ve müçtehit olabilmenin şartlarını taşıması gerektiği ileri sürülmüştür. İctihat derecesine ulaşmamış müslüman âlimlerin ittifakı icma sayılmamıştır.

İcma yapmanın mümkün olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları icmanın bölgesel olduğunu iddia ederlerken bazıları evrensel olduğu görüşündedirler. İcma, ya ümmetin ya müçtehitlerin ya da ülu'l-emrin ittifakıyla alınan kararlar içindir. Bazılarına göre icma bölgesel bazılarına göre bütün ümmetin ittifakıyla gerçekleşirken, bazılarına göre de ülu'l-emr veya müçtehitlerin ittifakı aranmalıdır. Bir kısım icmayı sadece sahabe dönemine has kılarken bir kısım da mezhep imamlarının fer'i meselede ittifakı olarak görmüş daha sonra icmanın mümkün olmadığını da savunmuşlardır.

Klasik dönem *Sahabenin icma* ile modern hukuktaki *İctihadi Birleştirme Kararında* ise bütün bilgin Sahabe veya hukuk ilim adamları değil sadece yetkili olanlar bulunmakta olduğu daha isabetli gözükmektedir. Sahabenin icmasının oluşmasında yetkililer yani müçtehitlerin icmasına bağlayıcılık özelliği veren temel unsur icmada bulunan müçtehitlerin yetkili olmasıdır. Doğrudan naslarda bir hüküm bulunmayan icma hakkında dolaylı bir kaynaklık teşkil ettiği şeklindeki yaklaşımlar zamanla hem yargısal hem de ilmi içtihatların önüne set çekecek nitelikte geniş bir bağlayıcılığın verilmesi İslâm hukukunun gelişmesine ve ilerlemesine değil duraklamasına sebep olduğu iddia edilmektedir. İlmi içtihatların önüne set çekecek nitelikte bir bağlayıcılığın verildiği icma konusu günümüzde ilim adamlarınca ele alınıp üzerinde daha çok düşünce üretilmesi gerektiği kuşkusuzdur.

Hukukta ihtilaf, ya bilim adamları ile ilgili fikir ve düşünce farklılığından kaynaklanır ya da uygulamadaki ihtilafın kaynaklanır ki bu da yetkilileri ilgilendirir. Birincisi hakikati ortaya çıkarmak için bir içtihat gayretiyken; diğeri ise uygulamaya yönelik bir ihtilaf olup toplumda

konusunda birbirinden oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. İctihat alanında yapılmış olan zanni galip bir bilgi sayılmasından kaynaklanmaktadır.

ayrımcılığa sebep olan güven duygusu ve adalet duygusunu sarsan bir ihtilafır. İlmî adamları ilmî içtihatlarındaki ihtilafı ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Sonuçta bilginler, icma'yı İslâm dininin ve tevhit birliğinin korunmasına katkı sağlayan ümmetin geleceğinin teminat altına alındığı verimli asli bir kaynak görürlerken; bir grup bilgin ise icma'yı nasların kıyas ve maslahat gibi içtihat alanında aynı konudaki bireysel içtihatlarının toplamından ibaret görmektedirler.

Uslul-ü Fıkıh'ta naslarda olduğu gibi kati ve zanni ayrımı yapılmaktadır. Bu usul-ü fikh'in değişmeye açık veya kapalı alanın belirlenmesi önemli bir konudur. Hatta öyle ki Usul-ü Fıkıh'ın delaletinin kati olduğu alanlarda içtihat yapılamayacağı, zanni alanların ise içtihadı açık olduğu ileri sürülür. Fıkıh usulünün ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda bu ilimde yenilenmenin fiilen yaşandığını, âlimlerin bu hususu eserleriyle ve görüşleriyle ortaya koyduklarını söylemek mümkündür.

Fıkıh usulünün temelleri, başka bir ifadeyle fıkıh usulünde kat'î kabul edilen esas ve kurallar İslâm âlimlerinin nas ve icmaya dayanarak tespit ettikleri hususlardır. Kur'an, sünnet ve bunlara dayanan icmanın kat'î hüccet oluşu gibi hususlar fıkıh usulünün ve fıkıh furuunun belli ölçüde sabit ve değişmez olmasını gerektirmiştir. Kur'an ve Mütevatir sünnetin delil olduğu tartışmasız kabul edilir. Kat'î icma ile kastedilen şey aslında Kur'an ve mütevatir sünnetle sabit olan hükümlerin nesilden nesile intikal ederek ümmet tarafından herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilinip uygulanmasıdır. Meselâ temel dini emirler ve yasaklar, kesin helaller ve haramlar, zaruriyyat-i diniyye diye tabir edilen hükümler esasen İslâm ümmetinin Hz. Peygamber döneminden itibaren üzerinde ittifak ettiği ve nesilden nesile aktarılarak gelen hükümlerdir. Bu meyanda icmanın en önemli fonksiyonu Kur'an ve sünnette yer alan ve hüküm bildiren lafızların anlamlarının katılaştırılması ve artık bu konuda ihtilafa mahal olmadığını tespit etmektir. Bu üç temel kaynakla sabit olan hükümler ister usul ister furu alanına ait olsun İslâm'ın değişmeyen ve yenilenmeye kapalı olan özüdür. Bu özün değiştirilmesine yol açan bir yenilenme faaliyeti her ne ad altında olursa olsun kabul edilmemelidir. Dolayısıyla fıkıh usulünde yenilenmenin sınırları bu özün korunmasını sağlayan sınırlardır. Bu şekilde davranılmadığı takdirde zamanla kat'î hükümlerin teker teker ortadan kalkması ve gitgide en temel hükümlerin bile tartışılır hale gelmesi kaçınılmazdır.

10. SONUÇ

İcma kavramı naslarda doğrudan yer almamakla birlikte icma kavramına dolaylı olarak atıfta bulunulması konunun müçtehitler arasında pek çok tartışmayı beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden bir kısım bilginler icmayı kabul etmemişlerdir. İcma kavramı hakkında yapılan tanımları esas alan bilginlerin bazıları "**müçtehitlerin ittifakı**" kavramı yerine "**ulu'l-emr**" kavramı koyarken; bir kısmı da Müslümanların / ümmetin icmasının esas alınmasının gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Bilginlerin icma kavramına yükledikleri manalara göre anlam verdikleri anlaşılmaktadır. İcmanın hatadan uzak olması savına dayananlar "**ulu'l-emrin**" icmasının hatadan hali olmayacağından hareketle bütün müçtehitlerin ittifakının aranması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ilişki adeta mütevatir ve meşhur hadislerle ahad hadisler arasındaki ilişkiye benzetilebilir.

İcma karar almak anlamında kullanılmıştır. İcmanın hukuki dayanağı dolaylı yollardan nas gibi görülse de asıl olarak aklın bireysel akıldan daha otorite sayıldığıdır. Hiç kuşkusuz ortak aklın kararının bireysel akla tercih edilmesi işin doğası gereğidir. Bunlardan birincisi klasik kaynaklarda icma kavramı ile ifade edilirken; bireysel içtihatlar için ise kıyas kavramı kullanılmıştır. Sonuçta bilgi kuramı olarak her birinin zann-ı galibe dayanması odak noktasını oluşturmaktadır. Dini sabite değerlerden olan naslardan hüküm istinbatında hükmün amacına yönelik akıl yürütme, gerçeği ortaya çıkarma mücadelesidir. Bu da bilimsel veriler, sosyo kültürel ve sosyo ekonomik durumlar değer kavramına işlerlik kazandırmaktadırlar. İslami

araçlardan elde edilen değerler, birey ve toplumların problemlerini çözdükleri ölçüde, onlara huzur ve barış sağladıkları oranda yürürlük sağlarlar. İslami araçlardan elde edilen değerler birey ve toplumların problemlerini çözdükleri ölçüde onlara huzur ve barış sağladıkları oranda yürürlük sağlarlar. Naslardan üretilen değer yargıları birey ve toplumların barışına imkân verdiği oranda kabul görüp yürürlüğü sağlanır.

Tarihin belli dönemlerinde müçtehitler, döneminin koşullarına uygun değer yargıları üretmişlerdir. Bunda da çok başarılı hizmetler vermişlerdir. Bu değer yargılarının günümüz dünyasına ışık tutacağı, projeksiyon görevi yapacağı kuşkusuzdur. Her kazanılmış tecrübe birikimi tekamülün sağlanmasına katkı sağlayacaktır. Ancak zaman ve koşulların yeni imkanlar ve fırsatlar doğuracağı kuşkusuzdur. Sosyal hayatta meydana gelen bu değişimleri hukukçuların yeniden ele alması, her şart ve zeminde ortaya çıkan problemlere müdahale etmesi de kaçınılmaz görünmektedir. Her bir olay, de facto dünün aynısı olması düşünülemez. Sosyal olgular kendi şartlarının ürünüdür. Bunun için sosyal olaylar ve sosyal olgular, sosyal hukuk normlarının sürekliliğini tetiklemektedir. Bir sosyal hukuk normu ilkesel bazda varlığını devam ettirse de çoğu kez mahiyet farkı bulunmaktadır. Şekilsel bir takım benzerlikler bulunsa da mahiyet olarak farklılık bulunması kaçınılmazdır. Onun için sosyal hayat boşluk kabul etmez ilkesi bir deyim haline gelmiştir. Tecrübeler bizlere bunu göstermektedir. İcma kavramının literal anlamda tartışılması mahiyeti ve işlerliği konusunda ciddi endişeler doğurmuştur. Zaman zaman kutsal metin aracı konumuna da yükseltilmiştir. İyi niyetle yapılan icma anlayışının zamanla statik bir yapı kazanmış olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Koca, F. (1996). *İslam hukuk metodolojisinde tahsis*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Şaban, Z. *İslam hukuk ilminin esasları (Ter: Dönmez. İ. K.)*, Ankara: DİBVY.
- Serahsi, Ş.M.A (1973). *Usulü-Serahsi*. Beyrut: Darü'l-Marife.
- Ebu Zehra. M. (2013). *İslam hukuku metodolojisi*(çev: Şener ,A.), Ankara.
- Bilmen, Ö.N. (1985). *Hukuki islamiyye ve istilahatı fıkhiyye kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınları,I-VIII.
- Atar, F. (1988). *Fıkıh usulu*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Haydar, A. *Usul-I fıkıh dersleri*. İstanbul: Fatih Matbaası.
- Dönmez, İ.K. (2014). *Fıkıh usulü incelemeleri*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Akif, M.A. (2014). *Türk hukuk tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karakaya, H. (2013). *Fıkıh usulü*. İstanbul: Ceka Yayınları.
- Seydişehir, M.E.İ.E. (2011). *Fıkıh usulü*. İstanbul: Yasin Yayınları.
- Hassan, A. (1988). *İlk dönem islam hukuk bilimine giriş*. Pakistan: Rağbet Yayınları.
- Adalet Kurumu Sekreterliği. (1992). *Fıkıh Usulü*. Ankara: Adalet Kurumu Sekreterliği.
- Yıldırım, M. (2010). *Fıkıh usulü*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Sadıkoğlu, H. (2012). *Fıkıh usulü (Mirkatü'l-Vusul tercüme ve şerhi)*. İstanbul: Özgü Yayıncılık.
- Şener, A. (2014). *İslam hukukuna giriş*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Demir, A. (2014). *Türk hukuk tarihi*. İstanbul: Hazine Yayınları.
- Palevi, A. (2014). *Fıkıh usulü (Ter: Ebu Eymen)*. İstanbul: Nakil Yayınları.
- Zühayli, V. (1999). *Usulu'l fıkıh*. Beyrut: Daru'l-Fıkri'l Muasır.
- Erdoğan, M. (2014). *İslam hukukunda ahkâmın değişmesi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Pezdevi. *Keşfü'l-Pezdevi I-II*.
- Hüsrev, M. (2012). *Fıkıh usulü (Mirkatü'l vusul tercüme ve şerhi) (Ter: Sadıkoğlu, H.)*. İstanbul: Özgü Yayıncılık.
- Âmedi, S. *El-ihkam fi usuli'l-ahkam*. Beyrut: Darü'l Marife Yayınları.
- Fahredden. *El-mahsul fi ilmi usulil-fikh*. Riyad: Farazdak Matbaası Yayınları.
- Buhari, A. *Keşfü'l-Esrar an usuli'l-bezdevi, III*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabi Yayınları.
- Şevkani, M. *İrşadü'l-Fukul ila tahkiki'l-hak min ilmi'l-usul*. Kahire: Mustafa el-Halebi Matbaası Yayınları.
- Gazali, E.H.M.M. *el-Mustasfa fi ilmi'l-usul,I*. Beyrut.
- Türk Hukuk Kurumu Yayınları. (1998). *Türk Hukuk Lügati 4. Baskı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi Yayınları.
- Büyük Haydar Efendi. (1996). *Usul-I fıkıh dersleri*. İstanbul: Üçdal Yayınları.
- Tanrıverdi H. (2004). *“İslam hukukunda ‘icma’ ile modern hukuktaki ‘İctihadi birleştirme kararı’*. Mart: Akader Dergisi.
- Abdülcebbar, K. (2013). *Mutezile'de hukuk felsefesi (Çev: Yüksel M.)*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Serahsi, M.B. (1973). *Usulu's-Serahsi I-II*. Beyrut.
- Şatibi, E.B.İ. *el-Muvafakat fi usulü's-ş-şeria I-IV*. Kahire.
- Debusi, E.Z. *Kitabü't-takvim fi'l usul*. Laleli 690.
- İbn Melek, İ. *Şerhu'l-menar fi usuli'l-fikh*. İstanbul.
- Ebu Zehra, M. (1962). *Ebu hanife (Çev: Keskiöğlu, O.)*.Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

